

ПРОБЛЕМА БЕЗСМЕРТЯ У ФІЛОСОФІЇ ВЧЕНИХ-КОСМІСТІВ

Статья посвящена философскому исследованию проблемы бессмертия учеными-космистами.

Ключевые слова: *философия русского космизма, ученые-космисты, проблема бессмертия.*

Стаття присвячена філософському дослідженню проблеми безсмертя вченими-космістами.

Ключові слова: *філософія російського космізму, учені-космісти, проблема безсмертя.*

The article is devoted to the philosophical investigation of the immortality problem by the scientist-cosmologists.

Keywords: *philosophy of Russian cosmism; scientists-cosmologists; immortality problem.*

«Людина – пам'ятна книга ентропії». Ці слова, проголошені представником російського космізму Миколою Умовим на початку минулого століття, звучать скоріше за все як вирок. Не буде перебільшенням сказати, що проблема скінченності земного існування є проблемою кожного, вона фокусує в собі всі нагальні питання нашого буття.

Отож, проблема безсмертя, тобто подолання смерті, завжди була однією з наріжних для людства. Вона постала з прадавніх часів, коли Адам і Єва зогрішили, були вигнані з Раю й позбулися безсмертя. «Смерте, де твоє жало?» – це питання поставало вік од віку. Поодинокі мислителі та філософські школи намагалися розв'язати його й тим самим подарувати людству омріяне щастя бути вічним у Всесвіті. Залучилися до цієї ідеї також космісти-науковці.

Головним надбанням космізму як концепції нового світогляду стала спроба репрезентувати людство як єдиний планетарний вид мислячої матерії, котрий утворює один із ланцюгів загального космоеволюційного процесу. Отож, ідеї космізму набувають сьогодні загальнолюдського масштабу.

Скінченність буття, недосконалість матерії нашого світу сприймалися космістами як первинне зло, прокляття людського роду, від якого якнайшвидше необхідно звільнитися, щоб відчутти себе по-справжньому вільними й щасливими «громадянами Всесвіту». Тому питання безсмертя є одним із наріжних у їхніх наукових і філософських пошуках.

Один із фундаторів космізму видатний російський мислитель Микола Федоров (1829–1903) на межі двох останніх століть запропонував ідею «патрофікації» (буквально – «отцетворення»), тобто іманентного воскресіння всіх померлих предків.

У програмній роботі «Філософія загальної справи» він зазначав, що людство занадто довго було зосереджене на другорядних питаннях з'ясування своїх стосунків (особистих, політичних, економічних, соціальних та ін.), а тому не спромоглося скерувати загальні зусилля на боротьбу з головним ворогом – смертю. Первісне

гріхопадіння полягає в тому, що людина отримала від Бога своє життя задарма, а не ціною власних зусиль пізнання таємниць світобудови. За цей гріх її було покарано вигнанням з Раю – світу первинної гармонії й вічності, вона втратила безсмертя й прирекла себе на страждання.

Відчуття боргу перед Батьком Небесним поступово трансформується у Федорова в борг перед батьками земними. За божественним планом, спокутування має завершитися через людський рід, як сказано в Біблії: «Смерть-бо через людину, і через Людину воскресіння мертвих». Це визволення відбудеться за участю не тільки людської волі, а й усієї «сили природи», сповненої розумом, знаннями, наукою, «повною мудрістю». Потрібно, наголошує він, щоб усі зрозуміли, що народження – це своєрідне «прийняття, усотування життя батьків, тобто позбавлення життя батьків, звідки виникає борг воскресення батьків, який синам дає безсмертя».

Зрозуміло, що Федоров був далекий від вульгарно-матеріалістичних ідей поновлення життєвих функцій померлих. Для нього біологічне продовження роду було пов'язане з утратою людиною безсмертя, актом трагічним, але не безвихідним. Смертність не одвічна, вона не є безумовною необхідністю й не існує скрижалів, на яких би був записаний закон скінченності матерії. На увазі мався перехід матерії в новий стан, де закони органічного світу, зокрема ентропії, уже не матимуть своєї влади. Очевидно, це більш тонкий – духовний шар, що не підлягає швидкоплинному розпаду, як матерія тривимірного простору.

Надалі Федоров окреслював можливі шляхи вирішення наріжної проблеми. Людина мусить настільки пізнати себе й навколишній світ, щоб мати можливість «виробляти себе з найголовніших начал, на які розпадається всяка людська істота». Він також посилається на «науку безкінечно малих молекулярних рухів», «будівничу діяльність променів», що зберігають образи померлих людей. Зауважимо, що ідея «регуляції природи», запропонована філософом, передбачала не тільки активне перетворення природи людини, а й наукове перевлаштування навколишнього середовища, включно з освоєнням «нових земель» Всесвіту. Відновлюючи себе, людина обов'язково відтворить природу в її первинному стані гармонії: зникнуть закони «нашого» світу – звичні зв'язки причини й наслідків, закон тяжіння, поняття часу. Природа сама буде відтворювати все необхідне людині, як це було в Едемі.

Сьогодні «утопічні» ідеї Федорова все більше набувають реальності у світі досягнень техніки біологічного клонування, технології репродукції клітин, яка дозволяє вирощувати нові тканини й органи біологічного організму навіть із клітин мертвих організмів. Досить фантастична мета Федорова «розсіяне зібрати, розкладане поєднати, тобто скласти у тіла батьків, які вони мали до своєї смерті» сьогодні вже визначена як завдання відтворення антроподібних біологічних моделей-копій.

Водночас сучасній науці для того, щоб реалізувати ідею патрофікації, узагалі не обов'язково мати як похідний матеріал зразки матерії померлих. Головну роль відіграє структура розташування клітин і нейтронних мереж, яка утворює своєрідну матрицю людської особистості. Тому для її відтворення насамперед необхідна інформація про «патрофікованого». Зокрема один із авторів сучасної лептонної теорії російський учений Б. Іскаков вважає, що за лептонними голограмами, які зберігаються в космічному інформаційному банку і становлять ідеальний

«архітектурний проект», у принципі можливо реконструювати атомно-молекулярні ядра-тіла всіх людей, що пройшли по Землі.

Із посилання М. Федорова проблема безсмертя стає однією з наріжних концептів філософії космізму.

Наступний крок у дослідженні проблеми безсмертя здійснив Костянтин Ціолковський (1857–1935), який ішов до неї своїм трагічним, вистражданим шляхом.

На формування філософсько-етичних поглядів ученого вплинули кілька факторів, серед яких варто виокремити суто особистісні. Як відомо, у К. Ціолковського було семеро дітей. Молодший син Леонтій помер немовлям. Найбільш талановитим, на якого батько покладав чималі надії, був старший син Ігнатій. За надзвичайну обдарованість друзі прозвали Ігнатія Архимедом. Юнак вступив на фізико-математичний факультет Московського університету і з успіхом навчався на ньому. Проте в дев'ятнадцятирічному віці Ігнатій покінчив життя самогубством, отруївшись цианістим калієм. Батько дуже тяжко переживав смерть сина, звинувачуючи в ній себе. У автобіографії він писав: «1902 рік, 45 років. Трагічна смерть сина як наслідок крайнього песимізму: жити не варто. Начитався Ніцше, Шопенгауера. Я також був винний у поглибленні похмурого настрою сина, оскільки доводив, що радощів стільки ж, скільки і страждань. Ми-то залишилися живі, незважаючи на свою проповідь, а інших згубили. Це спонукало мене зосередитися на засадах безсмертної матерії, шукати втіхи для всіх померлих, для всякої органічної й неорганічної речовини. Із 1902 року я почав писати твір «Етика» під час роботи прийшов до вражаючих і чудових висновків. Якби не було цього жахливої "випадковості", моя думка пішла б по іншому руслу й не принесла б того, що принесла» [1].

На цьому тяжкі випробування не закінчилися. 1919 р. від побутового отруєння помер наймолодший і найулюбленіший син Ціолковського Іван. Три роки потому у віці 24 р. від туберкульозу пішла з життя молодша дочка Ганна. А ще через рік наклав на себе руки останній син Олександр.

Таким чином, із 1902 р. К. Ціолковський починає пошук безсмертя для себе, для своїх рідних, для всього людства. Вихідним пунктом для теорії К. Ціолковського стало уявлення про те, що після смерті нічого немає, окрім розпаду тіла людини на хімічні елементи. «Всюди і скрізь – сама матерія, але в ній – уся сутність справи...», – стверджує він. Але саме в безсмертній природі матерії й криється феномен безсмертя.

Першою й головною якістю матерії, на думку К. Ціолковського, є її «бажання жити», другою, що виявляється поступово, – здатність пізнавати. Матерія безсмертна, тому життя не має певних кордонів і може бути продовжене до безлічі років. Учений переконаний: Всесвіт улаштований так, що не тільки він безсмертний, а безсмертні його найменші частки у вигляді «блаженних істот». «Немає початку і кінця Всесвіту, немає початку і кінця також життю і його блаженству», – пише він у роботі «Воля Всесвіту». Щодо смерті, то це «одна з ілюзій слабкого людського розуму». Таким чином, страх смерті, що як дамоклів меч висить над життям людини, заважаючи повною мірою розкрити її потенційні можливості, зникне за фундаментального пізнання природи, законів Всесвіту, яке з усією ясністю покаже, що «смерті немає, а є тільки невпинне, свідоме й блаженне існування».

Підґрунтям філософської концепції світобудови К. Ціолковського стає ідея монізму Всесвіту, тобто його єдності та неперервності. Елементарною одиницею вічної матерії виступає атом ефіру («атом-дух»). Цей атом, як його називає К. Ціолковський, «первісний громадянин» Всесвіту, по суті вічний. Він наділений певною чутливістю, або «панпсихізмом», відчувати приємне і неприємне, радість і горе. Причому ступінь чутливості й чуттєвості матерії залежить від її якості.

Варто зазначити, що сучасна теорія вакууму – меону (з грецької «ніщо») – на науковому рівні певною мірою підтверджує гіпотезу К. Ціолковського, що електрону притаманні психічні якості. Згідно з цією теорією, є дві площини реальності – матеріальний світ та інформаційний простір, який його пронизує. Англійський фізик-теоретик Д. Бом пише з цього приводу: «Розум постійно присутній в усіх формах матерії, навіть найпростіших. І електрона в цьому разі є дуже примітивна форма розуму» [2]. Отож, теорія вакууму – досить перспективна галузь сучасної науки, у якій працювали й працюють учені з різних країн світу. Нині розроблені засади нової науки психофізики. Як стверджують дослідники, психічні явища невід'ємні від будь-якої форми матерії, і весь наш Всесвіт можна розглядати як живе створіння.

Отже, на думку К. Ціолковського, після смерті кожної живої істоти та розпаду матерії атоми розпорошуються в космічному просторі, а через деякий час відтворюються в нових комбінаціях, продовжуючи таким чином безкінечне буття матерії. Усе наповнене життям і тільки тимчасово може перебувати у формі неорганізованої матерії, своєрідному стані забуття. Таке перебування в «неорганізованій матерії» (те, що ми називаємо смертю) не є болісним і нестерпним. Ці періоди вчений порівнює з міцним сном або втратою притомності. Це стан своєрідного трансу (нірвани), коли час плине непомітно або суб'єктивно не сприймається.

Величезні періоди небуття (смерті) начебто не існують для атома, а існують тільки періоди його усвідомленого перебування в живій органічній матерії, головним чином у мозку вищих істот. «Ми завжди жили й будемо жити, але кожного разу в іншій формі і, зрозуміло, без пам'яті про минуле» [3]. На схожі думки натрапляємо і в інших працях, зокрема «Радість смерті»: «Яка це радість знати й бути безперечно переконаним, що смерть зливається з народженням, що нове життя чудове, що воно хоч і руйнується, та нова руйнація зіллється з новим довершеним народженням... Усі минулі й майбутні життя суть ілюзії, смертей немає, а є тільки народження. Знищення немає, а є тільки перетворення. Тяжке й недобре життя є випадковістю, дуже рідкою у Всесвіті. Загалом, усі народження в житті чудові. І нічого, окрім цього, нас не очікує. Смерть є радістю, нагородою, небачним щастям, хоча й супроводжується на Землі болем. Майбутні смерті не будуть супроводжуватися стражданням» [4].

Водночас дослідники наукової спадщини К. Ціолковського зазначають, що, відстоюючи безсмертя людства як біологічного виду, він ніколи не стверджував можливість безсмертя індивідуального. Запевнення на кшталт того, що з утратою форми тіла після смерті наше існування продовжується в інших тілах (людських, тваринних, рослинних) з тією відмінністю, що відповідно усвідомлює себе чи то «Петровим, чи Клімовим, або вовком чи ведмедем», не могли задовольнити прагнення до особистого безсмертя [5]. І хоча вчений наголошує, що «змінюється

лише форма, а сутність залишається, тому що сутність є матерія, яка вічна», ця думка має досить декларативний характер, оскільки «атом-дух» не тотожний цілості людської особистості, а здатність атомів відчувати не має нічого спільного з відчуттям чи усвідомленням своєї індивідуальності людиною.

Проте зауважимо, що ідея монізму Всесвіту є наріжним положенням для загальної бази філософсько-етичної концепції безсмертя К. Ціолковського. Загалом, вона не суперечить положенню про індивідуальне безсмертя в досить тривалих, хоча й обмежених часових кордонах. Зокрема вчений пов'язував безсмертя особистості із існуванням у якості «променистої» матерії. «Я впевнений, – писав він, – що зрілі світи, поза Землею, давно вже дали таких істот: безсмертних, що живуть сонячним промінням» [6].

Цей принципово новий вид матерії космісти пов'язували з досягненням стану негентропії (як його визначав О. Манєєв), або ектропії (за П. Флоренським), як здатністю протидіяти другому закону термодинаміки. Саме з цим феноменом пов'язувалася можливість формування нового типу людини, її відносного безсмертя.

Згідно з концепцією К. Ціолковського, матерія постійно розвивається. Водночас існують багато родів матерії – від майже нематеріального ефіру до надзвичайно твердих речовин, що накопичуються в центрах сонць. «Окрім світів, на зразок людських, можливі світи з речовин інших щільностей та інших розмірів» [7]. Зрозуміло, що світи, які утворюються з більш розрідженої матерії, будуть заселені істотами, котрі принципово відрізнятимуться від нас. «Людство як єдиний об'єкт еволюції також зазнає змін і нарешті через мільярди років перетвориться в єдиний вид променистої енергії... Перейшовши в променисту форму високого рівня, людство стає безсмертним у часі й безмежним у просторі» [8].

К. Ціолковський вважав, що в біологічному розумінні це буде принципово новий організм – щось на зразок рослинних форм, що містять хлорофіл, здатний розщеплювати вуглекислий газ у крові та шлаки в органах тіла й утворювати кисень і поживні речовини. Такі створіння, на думку вченого, можуть існувати у Всесвіті, за нашим уявленням, фактично безмежно. Він описує ці істоти в таких творах, як «Живі істоти у космосі», «Зміна відносного тяжіння на Землі», «Тяга зникла».

К. Ціолковський створює своє власне оригінальне вчення, у якому безсмертя душі поступається місцем безсмертній матерії, здатної до відчуття. Шляхом копіткої праці мислячої матерії, з одного боку, і Причини всесвіту, з другого – якості матерії набувають універсальних характеристик, що призводить до фактичного безсмертя. У працях «Нірвана», «Любов до самого себе, або справжнє себелюбіє», «Розум і пристрасті» та ін. учений також зупиняється на можливих шляхах ушляхетнення матерії, зокрема концепції «діяльної нірвани», тобто свідомого регулювання емоцій з метою вдосконалення людини. Бажання й пристрасті, вважає він, руйнують людину, скорочують її вік, у той час як «високий розум» є запорукою щасливого й довгого життя.

Зауважимо, що на межі століть погляд щодо колективного або соціального безсмертя був досить поширеним, особливо в наукових колах. І сьогодні ця думка отримує подальше науково-філософське розроблення. Наприклад, згідно з сучасною псіпольовою теорією, наприкінці «духовної» мандрівки індивід набуває «архетипову

голограму» свого досвіду, яка проявляється як візуалізація «космічного уявлення» й повертається до нього після смерті людини. Таким чином, у цій моделі співвідношення мікрокосмосу й макрокосмосу позитивно розв'язується питання про безсмертя людини, тому що в позаземному існуванні продовжує функціонувати його «інформаційний згусток» у вигляді «архетипичних голограм». Проблема еволюції Всесвіту як цілого отримала оригінальний розвиток, зокрема в гіпотезах американського психолога Т. Лірі про космогалактичний код, який обумовлює «поле свідомості» й завдяки якому здійснюється еволюція від квантової свідомості крізь проміжну фазу людського організму до космічного розуму, наділеного безсмертям.

Не обійшов увагою проблему безсмертя український учений-косміст Володимир Вернадський (1863–1945). У 1890 р. він записує у своєму щоденнику: «Не думаю, щоб думка про продовження життя загального "людства" могла б заспокоїти особистість. Адже всі наші зацікавлення, усе пов'язане з особистістю просто тому, що ми всі живемо думкою. Кожна людина – не спостерігач, а діяч – не може втішитися думкою, що його близькі, такі ж, як він, загинуть з цією думкою... Надалі, коли гине особистість, то гине й людство...» [9].

А в 1923 р. у його щоденнику з'являється запис: «Страхи смерті в мене немає й ніколи не було. Відчуття миттєвості життя – відчуття вічності й почуття мізерності усвідомлення довкілля й себе самого!» [10]. Із часом це відчуття посилюється. 1941 р. він зазначає: «... Деякий час я вірив в особисте безсмертя... але вже давно, особливо після мого уявлення життя як планетарного космічного явища і утворення поняття живої речовини, тобто після 1916 р., для мене питання про особисте безсмертя як питання наукове відпало» [11]. Водночас він наголошує, що висловлює думку вченого, який ще не бачить наукових підтверджень гіпотези безсмертя особистості.

На схилі життя В. Вернадський намагається примирити обидва погляди на проблему безсмертя. Такий підхід витікає із концепції сенсу буття, яку поділяла більшість учених-космістів. Людина, вважає В. Вернадський, має посісти в житті своє особисте місце, тобто в міру певної обдарованості й здібностей максимально сприяти розвиткові планети, наробляючи таким чином життєвий потенціал ноосфери, або, як її назвав Гумбольдт, «інтелектосфери» Землі. Оскільки ноосфера є безсмертною субстанцією, людина, залучаючись до її творення, отримує колективне й особисте безсмертя. Якщо людина не може отримати фізичного безсмертя, вона має усвідомити безсмертя своєї психічної субстанції, створеної думками й почуттями.

За два роки до смерті В. Вернадський напише: «Загалом я весь час невпинно працюю. Готуюся до відходу з життя. Ніякого страху. Розпаданню на атоми й молекули. Коли щось може залишатися, то переходить в інше живе, якісь не одиничні форми "переселення душ", але в розпаді на атоми (і навіть протони). Віра Вівеканді незаперечна в сучасному стані науки. Атомно живий індивід – і я в тому числі – особливе я» [12].

Роздуми космістів стали своєрідним передбаченням сучасних концепцій ноосфери, інформаційного поля, біопсіполя, поля змісту і т. д., інакше кажучи, стабільного, фактично безсмертного енергетичного стану матерії. У сімдесяті роки ХХ ст. білоруський учений-косміст, спеціаліст із філософських проблем природознавства Олексій Манєєв (1921 р.) висунув гіпотезу існування біопсіполя

(біополя) – матеріалістично трактованої «душі». У своїх працях «Наступність у розвитку категорій простору, часу і руху», «Філософський аналіз антиномій науки», «Гіпотеза біопольової формації як субстрату життя і психіки людини» та ін. він обґрунтував існування негентропійної, суперстабільної континуально-польової субстанції, що є кінцевою причиною всього, що існує у Всесвіті. Виявляючись у біологічних системах як «душа», більш тонке матеріальне утворення, тобто субстрат життя й психіки, біопсіполе продовжує існувати після фізіологічної смерті. По суті, біопсіполе – це потенційно вічна, безсмертна реалія, що гарантує практичне безсмертя і є передумовою безсмертя індивідуального. Причому останнє трактується як філософсько-моральнісна проблема збереження інформаційно-індивідуальної матриці біосистеми.

Оскільки першоосновою біопсіполя є «неподільний, внутрішньо-цілісний, безперервний біопольовий квант», ця негентропійна субстанція є носієм усієї інформації суб'єкта й після його вилучення з організму у випадку смерті останнього може зберігатися потенційно безкінечно. Тому біопсіполе автор розглядає як стабільну «інформаційно-голограмну основу принципової можливості навіть посмертного відновлення, але істотно перетвореного організму для потенційно безконечного існування».

Палким прихильником пошуку шляхів подовження тривалості життя, індивідуального безсмертя був також білоруський учений-біолог, косміст Василь Купрієвич (1897–1969). У своїх працях він активно проводив думку, що смерть не є закономірним явищем, а перш за все явищем історичним. Смерть як ефективний механізм удосконалення біологічного роду – через зміну поколінь – вичерпав себе. В особливе становище людину поставив розум, який за своєю сутністю потребує безконечного вдосконалення особистості. Таким чином, смерть стала анахронізмом.

В. Купрієвич був одним з перших учених, хто в 60-ті рр. порушив питання про моральнісний аспект проблеми подовження терміну життя людини.

Низка етичних проблем виникає через штучне продовженням життя й фактичне припинення природного добору. Учені змушені втручатися в генетичну природу людини для виправлення її вад і подальшого вдосконалення. Можливо, ми стоїмо на порозі появи нової біологічно універсальної, інтелектуально розвиненої «надлюдини». Переваги, які матиме нова людина, безперечно, будуть віддаляти її від «звичайних людей» – батьків, рідних, співробітників і т. д. А якщо вона відчує свою перевагу над більшістю людства? Чи буде вона поважати менш досконалих, а може, утворить своє елітарне суспільство, нову расу Землі? Чи не постане на порядку денному розроблення нової етики такого коеволюційного суспільства?

Проблема створення генетично досконалих людей тісно пов'язана з актуальною проблемою клонування. Проте ані з філософського, ані з етичного погляду ми не підготовлені до цього явища, яке дехто порівнює із квантовим стрибком на принципово новий рівень буття.

До проблеми створення біологічних двійників сьогодні скептично ставляться не тільки філософи й релігійні діячі, а й певна частина науковців. Адже генетична основа людини – це далеко не те ж саме, що психічний світ особистості, який суттєво залежить від конкретного побутового, соціального, історичного середовища. До речі,

новітні дані свідчать про те, що генетична інформація в процесі життя людини змінюється незворотно.

Моральнісний аспект створення генетично більш досконалої людини актуалізується, коли йдеться про психологічні фактори сумісного існування «звичайної» та «штучної» людини. Учені прогнозують, що до 2050 р. будуть здійснені перші спроби удосконалення людини як біологічного виду. Що принесе з собою нова суперістота в суспільство? Любов, милосердя чи зневагу до слабших і недосконалих? Чи не розробить вона собі, за прикладом кіборгів із науково-фантастичних романів Станіслава Лема, «протез етики», де не буде місця людським «слабкостям»: емоційності, співчуттю, жалості? Чи не виникне суспільство, де пануватимуть логіка й вивіреність, прагматизм і користь? Адже оволодіння тонкими технологіями в техніці та біології потребує не просто особистої делікатності, а надзвичайно високого духовного рівня розвитку людства. Адже творіння не може бути вищим на еволюційній сходинці за свого творця. Людина перетворює світ за своїм образом і подобою, і її недосконалість переходить на все, чого вона торкається.

Таким чином, філософсько-етичний аспект проблеми безсмертя набуває нині ще більшої ваги. Постає головне питання: чи витримає людська мораль важкий тягар «вічного» життя, чи готова особистість моральнісно прийняти цей великий дар?

Навіть у стародавніх казках герой здобував молодильні яблука чи живильну воду, пройшовши великі випробування, зокрема ініціацію смертю. Отже, в усіх народів безсмертя здобувається як найвища нагорода в життєвих випробуваннях, які обов'язково пов'язані з уявленнями про моральнісність.

Головним стрижнем проблеми є не перетворення *Homo sapiens* на *Homo longevus* (довгожителів), а визначення філософсько-етичного питання про сенс і доцільність безсмертя людини із сучасним рівнем свідомості, або питання про мету подовження терміну життя. Коли метою суспільства стає гедоністичний образ існування, задоволення егоїстичних потреб його членів – «вічність» буття втрачає еволюційний сенс. Спільнота може легко перетворитися на тотальну вакханалію, де запанують закони фізичної або матеріальної сили. Лише активне залучення особистості до загальних справ колективу, за умов дотримання гуманістичних ідеалів і моральнісних орієнтирів, відкриває перед людством принципово нові обрії прогресу цивілізації, обґрунтовує творчий аспект «безсмертя».

На відміну від своїх попередників і сучасників, які займалися проблемою життя і смерті, космісти запропонували їй нове бачення. Подовження терміну життя, подолання його обмеженості постає як об'єктивно необхідний процес, який створює передумови для реалізації стратегічних завдань людства щодо перетворення рідної планети, виходу за її межі й освоєння інших космічних світів. Уперше безсмертя набуває сенсу колективної праці, де спасіння кожного є справою всіх, а не суто індивідуальною проблемою порятунку своєї душі. Людство отримало космічну перспективу свого буття, відчувши себе невід'ємною й творчо активною часткою загальної ідеї Всесвіту.

Література:

1. *Циолковский К. Э.* Черты из моей жизни / К. Э. Циолковский // Грезы о Земле и небе. – Тула : Приокское книжное издательство, 1986. – С. 409.
2. *Лесков Л. В.* Воскрешение / Л. В. Лесков // Наша республика. – 1997. – 19 декабря. – С. 16.
3. *Циолковский К. Э.* Космическая философия / К. Э. Циолковский // Грезы о Земле и небе: Антология русского космизма. – Санкт-Петербург : Художественная литература, 1995. – С. 80.
4. *Циолковский К. Э.* Радость смерти / К. Э. Циолковский // Очерки о Вселенной. – Москва : Пиамс, 1992. – С. 205.
5. Циолковский К. Э. Научная этика / К. Э. Циолковский // Грезы о Земле и небе. – Тула : Приокское книжное издательство. – 1986. – С. 337.
6. Там само. – С. 354.
7. Там само. – С. 317.
8. *Чижевский А. Л.* Теория космических эр / А. Л. Чижевский // Грезы о Земле и небе: Антология русского оксмизма. – Санкт-Петербург : Художественная литература, 1995. – С. 96, 99.
9. *Мочалов И. И.* Владимир Иванович Вернадский и религия / И. И. Мочалов. – Москва : Знание, 1991. – С. 50–51.
10. *Вернадский В. И.* Из архива // Владимир Вернадский: Жизнеописание. Избранные труды. Воспоминания современников. Суждения потомков. – Москва : Современник, 1993. – С. 202.
11. *Фролов И. Т.* О смысле жизни, о смерти и бессмертии человека / И. Т. Фролов. – Москва : Знание, 1985. – С. 51.
12. *Вернадский В. И.* Из архива // Владимир Вернадский: Жизнеописание. Избранные труды. Воспоминания современников. Суждения потомков. – Москва : Современник, 1993. – С. 246.

Надійшла до редакції 04.03.2016. Розглянута на редколегії 17.05.2016

Рецензенти:

Доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії Харківського національного університету будівництва та архітектури Проценко О.П.

Доктор філософських наук, професор, декан гуманітарного факультету Національного аерокосмічного університету ім. М.Є. Жуковського «ХАІ» Копилов В.О.